

УДК 330.82:334.72

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ТА РОЗВИТОК МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

ЛЯПІН Д., к. т. н., провідний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

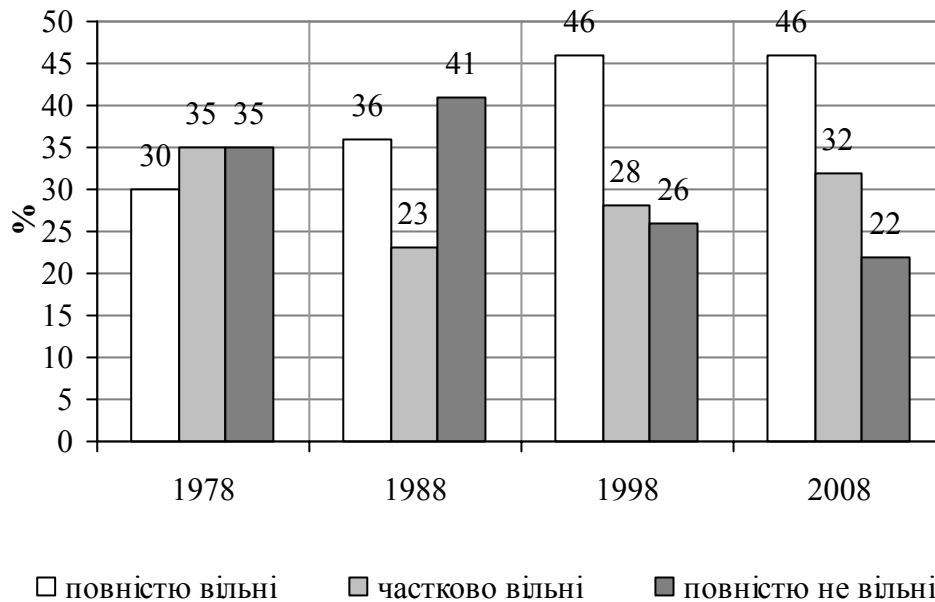
Лібералізація економіки – це питання розширення економічної свободи [1], свободи економічної діяльності всіх суб'єктів господарювання будь-якої форми власності, зняття або зменшення політичних, юридичних і адміністративних обмежень приватної ініціативи. Останнім часом увесь світ приділяє значну увагу питанню лібералізації економіки як складовій державної політики. Це пояснюється тим, що лібералізація економіки зумовлює підвищення кількості та, відповідно, ролі ефективних та відповідальних власників, посилення середнього класу. Саме тому лібералізація економіки притаманна розвиненим демократичним країнам західної цивілізації. Отже, питання лібералізації економіки не є суто економічним питанням, а знаходяться в площині соціально-економічного та цивілізаційного розвитку країни.

Світовий досвідом суспільного розвитку свідчить, що збільшення економічної та політичної свободи зумовлює зростання добробуту. На цьому шляху людство стає більш вільним, а світ – заможнішим і безпечнішим.

Питання лібералізму та лібералізації економіки досліджувались багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема їх розглянуто в працях Б. Кістяківського, О. Пасхавера, І. Бураковського, В. Ланового, В. Дубровського, Л. Мізеса, Ф. Хайека, Т. Палмера, А. Ілларіонова, Дж. Саллівана, М. Фрідмана, Е. Сото та ін.

Процес лібералізації економіки відкриває простір для діяльності механізмів ринкового регулювання, зменшення втручання держави в економіку в адміністративних формах та у вигляді прямого державного регулювання. Основною функцією держави стає створення та збереження конкурентного середовища, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, поліпшення судочинства. Ці зміни відбуваються в рамках членства в СОТ. Суттєвою рисою лібералізації міжнародного руху капіталів є збільшення обсягу та ролі прямих іноземних інвестицій, тобто інвестицій у реальний сектор економіки [2]. Саме це і визначає, що збільшення економічної та політичної свободи сприяє

зростанню добробуту. Дані по 193 країнах за 1978–2008 рр. свідчать, що збільшилась з 30 до 46 % частка країн, що належать до групи "вільні" та зменшилася з 35 до 22 % частка країн, що відносяться до групи "не вільні" (рисунок) [3].

Ступінь економічної свободи в країні безпосередньо пов'язаний зі станом середнього класу. Середній клас притаманний будь-якому індустріальному та постіндустріальному суспільству. Лише урядовими рішеннями його не можна ні ліквідувати, ні створити – може йтися тільки про зміни кількості та питомої ваги представників середнього класу в суспільстві, про зміни складу самого середнього класу та його вплив на суспільне життя. Ознаки середнього класу взаємообумовлені та взаємопов'язані, їх сукупність дає змогу середньому класу виконувати свої суспільно-соціальні функції. При цьому слід зауважити, що незважаючи на те, що статистично у країнах з розвиненим громадянським суспільством підприємці становлять не більше 10 % населення, тим не менш вони є головною рушійною силою та запорукою добробуту середнього класу цих країн. В Україні ще не сформовано середнього класу, як і в більшості країн, що розвиваються. Однак соціальні групи населення, які мають частину таких ознак (належний рівень доходів, високий рівень освіти і кваліфікації, помірний політичний консерватизм, зацікавленість у підтримці соціальної стабільності та неприйняття маргінальних ідеологій, суб'єктивна ідентифікація себе із середнім класом тощо), вже є, і значною мірою вони сформовані саме представниками малого та середнього бізнесу.

Наявність потужного середнього класу означає:

- домінування в суспільстві активної життєвої позиції – прагнення самостійно забезпечувати добробут собі та своїй родині, дбати про майбутнє;
- наявність внутрішніх джерел інвестування – населення не "проїдає" миттєво всі зароблені кошти, а інвестує значну їх частину в бізнес, житло, освіту тощо;
- високий платоспроможний попит населення і відповідно масштабний внутрішній ринок – попит породжує пропозицію, тобто спричиняє економічне зростання, збільшення зайнятості тощо;
- панування демократичних принципів державного управління, зокрема прийняття управлінських рішень за участю населення, звітування уряду.

Результати наукових досліджень свідчать, що в Україні серед усіх категорій економічно активного населення домінує мотив матеріального статку, тобто забезпечення високого рівня власного добробуту. Важливість цього мотиву відзначили 72 % безробітних (нижчий ранг) та 84 % керівників підприємств, установ, організацій та їх підрозділів (найвище значення). За видом трудової діяльності значимість мотиву забезпечення високого рівня власного добробуту коливається від 60 % у самозайнятих, до 79 % у підприємців. Друге місце в ієрархії мотивації підприємницької діяльності посів стимул, пов'язаний із прагненням до самостійності та незалежності в діях. Це підтвердили не лише керівники підприємств, установ, організацій та підприємці, а й спеціалісти, наймані працівники підприємств державного сектору та приватних підприємств, а також самозайняті особи [4].

Отже, можна констатувати, що на сучасному етапі розвитку людства процес лібералізації суспільства та лібералізації економіки має ознаки глобальної світової тенденції, яка охоплює все більше й більше країн. І навіть за умов сучасної світової кризи уряди провідних країн на зустрічі G20 у листопаді 2008 р. відзначили, що реформи та кроки по виходу з кризи будуть успішні лише в тому випадку, якщо вони базуватимуться на збереженні ринкових принципів, у тому числі принципу верховенства права, поваги до приватної власності, відкритості торговельних та інвестиційних ринків й ефективного регулювання фінансових систем. У меморандумі G20 наголошувалося, що найбільш суттєвим є принцип збереження відмови від протекціонізму та застосування заходів, які стимулюють експорт [8]. Ці положення були підтверджені й на квітневому саміті G20, де зазначалося: "єдина впевнена основа для життєздатного глобального процвітання, що підвищується, для всіх – це відкрита світова економіка, заснована на ринкових принципах, ефективному регулюванні й сильних глобальних установах" [6].

Стан розвитку свободи в суспільстві та лібералізації економіки є одним із вагомих чинників, на основі яких інвестори приймають рішення щодо інвестування в ту чи іншу країну. Саме тому у світі використовується декілька незалежних рейтингів (індексів), які намагаються проаналізувати розвиток країн. За даними *Freedom House* у 2009 р. Україна віднесена до групи політично вільних країн [7].

За показниками економічної свободи, як свідчать дані групи Світового Банку за 2009 р., Україна посіла 145 місце [8], поступившись Киргизстану (68 місце), Казахстану (70 місце), Білорусі (85 місце), Молдові (103 місце) та Росії (120 місце). Із 28 країн регіону Східної Європи та Центральної Азії Україна посідає передостаннє місце – перед Таджикистаном (159 місце) [9].

Ці індикатори й визначають наявність проблем в Україні щодо стану економічної свободи та запровадження принципів свободи в процедурах прийняття рішень у системі державного управління, що прямо та безпосередньо впливає на розвиток малого підприємництва. Огляд стану економічної свободи в Україні та його аналіз дає підстави стверджувати, що в нашій країні відсутнє системне розуміння цього базового завдання діяльності публічної влади.

Саме тому нагальною для України все ще залишається проблема реалізації адміністративної реформи, головною метою якої – "формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей", а відсутність змін у системі державного управління залишається основним гальмом на шляху до економічної свободи.

Оскільки державна політика теоретично визначається як "єдність змісту, форм і методів здійснення державної влади у визначеній сфері діяльності держави, характеризується певною самостійністю, однорідністю та повторюваністю, і у правовій цивілізованій державі реалізація будь-якої державної політики здійснюється в першу чергу шляхом правового регулювання", то непослідовність та взаємосуперечливість дій влади дозволяє стверджувати, що в Україні відсутня державна політика щодо економічного розвитку та розвитку малого підприємництва.

Економічна свобода є одним із чинників, який надає можливість підвищити ефективність рішень, ефективність системи державного управління. Із початку 2005 р. було прийнято низку рішень, спрямованих на посилення економічної свободи в Україні.

До першої хвилі таких рішень слід віднести міжнародні угоди.

По-перше, 21 грудня 2005 р. Рада міністрів ЄС офіційно визнала Україну країною з ринковою економікою, а 17 лютого 2006 р. Міністерство торгівлі США визнало ринковий статус економіки України. Ринковий статус надав можливість вітчизняним підприємствам на рівних умовах конкурувати на зовнішніх ринках. Визнання нашої держави країною з ринковою економікою фактично еквівалентно тому, що інші країни визнали: в Україні відбулась структурна реформа власності

і право приватної власності є непорушним; Україна відкрита для іноземних інвестицій та забезпечує дотримання і захист прав інвесторів; бізнес-середовище України розвивається самостійно і вільно, держава не втручається у механізм ціноутворення, що забезпечує ринковий характер бізнесу в Україні; взаємовідносини між працівниками та працедавцями України ґрунтуються на договірній основі, незалежність профспілок гарантує ефективність їх роботи [10].

По-друге, 5 лютого 2008 р. приєднання України до Світової організації торгівлі (СОТ). Президент України Віктор Ющенко і генеральний директор СОТ Паскаль Ламі у Женеві підписали протокол приєднання України до СОТ, а 10 квітня 2008 р. Верховна Рада України ухвалила Закон "Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі" (№250-VI).

По-третьє, 7 травня 2009 р. у Празі започатковано новий проект ЄС "Східне партнерство". Президент України Віктор Ющенко впевнений, що ініціатива Європейського Союзу посилить довіру і створить нові важелі для європейського єднання, поширення демократії і зміцнення безпеки [11].

Це головні міжнародні рішення, що формують основу для розвитку економічної свободи в Україні.

Друга хвиля рішень щодо сприяння економічній свободі в Україні була сформована у 2005–2009 рр. Серед цих заходів доцільно виокремити:

- Указ Президента України "Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва" від 12 травня 2005 р. № 779/2005, відповідно до якого ініційовано процеси створення більш сприятливих умов для розвитку підприємництва в Україні на засадах непорушності права приватної власності, дотримання добросовісної конкуренції та обмеження монополізму;

- Закон України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV, норми якого визначили не лише основні терміни, положення і принципи державної політики у дозвільній сфері, а й порядок проходження дозвільних процедур, видачі дозволів, відповідальність посадових осіб. Цим нормативно-правовим актом ініційовано створення практично в усіх обласних центрах та містах України дозвільних офісів, що необхідно визнати істотним удосконаленням вітчизняної дозвільної системи;

- Закон України "Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення" від 11 січня 2007 р. № 577-V, яким встановлено адміністративну відповідальність посадових осіб, що здійснюють державну реєстрацію, видачу ліцензій та дозволів, за порушення прав підприємців;

- Указ Президента України "Про стратегію національної безпеки України" від 12 лютого 2007 р. № 105/2007, згідно з яким визнається,

що забезпечення прийнятної рівня економічної безпеки держави є неможливим без здійснення структурної перебудови і підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Для цього обґрунтовуються засоби поліпшення інвестиційного клімату, захисту права власності, удосконалення регуляторного й корпоративного законодавства, обмеження монополізму, реформування податкової системи, зміцнення фінансового стану суб'єктів господарювання, забезпечення їх націленості на збільшення рентабельності та капіталізації, стимулювання експорту, формування національної інноваційної системи та ін.;

- Закон України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" від 5 квітня 2007 р. № 877-V, який концептуально змінив принципи організації державного контролю за господарською діяльністю в Україні. Позитивним є те, що цей нормативно-правовий акт передбачає створення єдиного узгодженого правового поля для контролюючих органів, вичерпне коло їх повноважень, прав, обов'язків, відповідальності суб'єктів господарювання під час здійснення державного нагляду (контролю); містить норми, основна мета яких полягає у забезпеченні балансу між безпекою господарської діяльності та дотриманням суб'єктами господарювання норм законодавства, унеможливлення зловживань та корупційних дій з боку контролюючих органів;

- Указ Президента "Про деякі заходи щодо вдосконалення регулювання підприємницької діяльності" від 28 квітня 2007 р. № 363/2007, відповідно до якого суттєво спрощено доступ до інформації, необхідної суб'єктам господарювання для здійснення господарської діяльності, зокрема про державне та комунальне майно, яке пропонується до відчуження або передачі в оренду;

- Закон України "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" від 1 червня 2007 р. № 1775-III, який уточнив види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок його проходження, посилив державний контроль у сфері ліцензування та відповідальність за порушення законодавства у цій сфері;

- Концепцію вдосконалення державного регулювання господарської діяльності (затверджена Указом Президента України від 3 вересня 2007 р. № 816/2007), в якій цю складову державної політики визнано неефективною, а рівень податкового навантаження на суб'єктів господарювання в Україні – одним із найвищих у світі та окреслено основні проблеми у цій сфері. У Концепції визначено пріоритетні напрями удосконалення державного регулювання господарської діяльності в Україні, а саме: спрощення дозвільної системи, її уніфікація, визначення єдиних вимог щодо порядку видачі, переоформлення та анулювання документів дозвільного характеру; забезпечення практичної реалізації декларативного принципу та запровадження принципу "мовчазної згоди", за яким суб'єкт господарювання за певних умов

набуває право на провадження окремих дій щодо здійснення господарської діяльності без одержання відповідного документа дозвільного характеру; визначення необхідності одержання документів дозвільного характеру, виходячи з рівня ризику виду діяльності для безпеки населення і довкілля. Також визначено основні принципи, які мають бути дотримані у Податковому кодексі України (прогнозованість податкових правил на перспективу; поступове зниження податкового навантаження та запровадження механізмів стимулювання інвестиційної діяльності та енергозберігаючих заходів; спрощення адміністрування податків і зборів; підвищення стимулюючої ролі амортизації в оновленні основних фондів; удосконалення адміністрування податку на додану вартість та забезпечення своєчасного відшкодування з бюджету сум цього податку; реформування спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва; розмежування здійснення контролюючої та роз'яснювальної функцій щодо податкового законодавства між різними органами виконавчої влади);

- Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння будівництву" від 16 вересня 2008 р. № 509-17, яким запроваджено нові більш якісні підходи до вирішення питань планування та забудови територій, поліпшення дозвільних процедур, запровадження конкурентних засад при набутті прав на земельну ділянку для здійснення її забудови, залучення громадськості до участі у прийнятті рішень у сфері містобудування;

- заснування у 2005 р. Державного агентства України з інвестицій та інновацій;

- проведення низки міжнародних економічних та інвестиційних форумів як у Києві, так і в інших регіонах країни [12], що наголосували на важливості співпраці з іноземними інвесторами та сприяли збільшенню економічної свободи.

Однак незважаючи на низку рішень, що позитивно вплинули на економічну свободу, були й такі, що мали прямо протилежний ефект. До таких рішень слід віднести:

- постанову Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2008 р. №1118 "Про внесення зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2000 р. № 507", якою заборонено суб'єктам малого підприємництва, що застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, нараховувати та сплачувати до Державного бюджету України податок на додану вартість; ця постанова суперечить нормам чинного національного законодавства, де-факто та де-юре спрямована на знищення спрощеної системи оподаткування, що застосовується виключно суб'єктами малого підприємництва;

• постанову Кабінету Міністрів України "Про сплату внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності, які обрали особливий спосіб оподаткування" від 14 квітня 2009 р. № 366, що порушує норми ст. 21 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також ст. 18 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування", якою чітко визначено, що розмір страхових внесків встановлює Верховна Рада України, а Кабінет Міністрів України, у свою чергу, лише вносить пропозиції про їх розмір разом із проектом закону про Державний бюджет України на наступний рік;

• Закон України "Про внесення змін до деяких законів України з метою поліпшення стану платіжного балансу України у зв'язку із світовою фінансовою кризою" від 4 лютого 2009 р. №923-VI, який ввів тимчасове 13-відсоткове мито на імпорт та ін.

За відсутності належної державної політики економічна та політична свободи громадян будуть знаходитись під загрозою обмеження або, навіть, втрати. Саме на це звертав увагу Президент України В. Ющенко: "Нація і людина – їхнє вільне життя, життя у єдності і демократії є найважливішим мірилом діяльності української влади" [13]. Такий акцент є цілком зрозумілим, адже в демократичних країнах лише стандарти життя пересічного громадянина вважаються реальним результатом державної влади.

Отже, запорука успіху в розумінні свободи кожним громадянином, у послідовному відстоюванні громадянами своїх прав і свобод, у розвитку країни та крокуванні вибраним шляхом європейської інтеграції, шляхом європейських цінностей і поваги до людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Илларионов А.* Формула процветания [Электронный ресурс] / А. Илларионов ; Ин-т Катона; Ин-т экономического анализа : Доклад на конференции "Свобода, торговля и мир: региональная повестка дня", Тбилиси, 26 окт. 2006 г. — Режим доступа : <http://www.cato.org>.
2. http://abc.informbureau.com/html/eeaadaeeca0ess_yeiiiiiee.html.
3. *Report: Freedom in the world 2009: Global data* / Freedom house [Электронный ресурс]. — Way of access : http://www.iea.ru/article/publ/vopr/2000_4.pdf ; *Илларионов А.* Политическая свобода и благосостояние [Электронный ресурс] / А. Илларионов // Междунар. конф. "Переходные экономики в постиндустриальном мире, Москва, Институт экономического анализа, 21 мар. 2006 г. — Режим доступа : http://www.iet.ru/files/text/confer/2006_03_20/Illarionov.pdf.
4. *Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні : національна доповідь* / К. О. Ващенко, З. С. Варналій, В. Є. Воротін та ін. — К. : Держкомпідприємство, 2008. — 226 с.

5. *Statement* from G-20 summit, November 15, 2008, Washington DC, USA. [Електронний ресурс]. — Way of access : http://www.nytimes.com/2008/11/16/washington/summit-text.html?_r=1&oref=slogin.
6. *The global plan for recovery and reform* / G20, London, 2 April 2009 [Електронний ресурс]. — Way of access : <http://g20.org/documents/final-communicue.pdf>.
7. *Freedom in the world 2009: Global data* / Freedom in the world 2009 survey release [Електронний ресурс]. — Way of access : http://www.freedomhouse.org/uploads/fiw09/fiw09_tables&graphsforweb.pdf.
8. *Doing business 2009. Country profile for Ukraine* [Електронний ресурс]. — Way of access : <http://www.doingbusiness.org/documents/countryprofiles/ukr.pdf>.
9. *Reforms in Eastern Europe and Central Asia, 2007–08. Doing business – measuring business regulations. World bank group* [Електронний ресурс]. — Way of access : <http://www.doingbusiness.org/reformers/eca2008.aspx#t>.
10. *Україні надано статус країни з ринковою економікою. Міністерство економіки України* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=76653&cat_id=38461.
11. *Ющенко вважає "Східне партнерство" важливою перемогою європейської ідеї* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://unian.net/ukr/news/news-314698.html>.
12. *Міжнародний інвестиційний форум 16–17 черв. 2005 р. (Київ); V Міжнародний Економічний Форум "Україна – ЄС" 5–8 жовт. 2005 р. (Львів); II Міжнародний форум "Європа-Україна" 27–29 лют. 2008 р. (Київ), VIII Львівський міжнародний економічний форум "Європейське партнерство – відкриті можливості" 1–3 жовт. 2008 р. (Львів), III Форум "Європа – Україна" 25–27 лют. 2009 р. (Київ) та ін.*
13. *Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка про внутрішнє і зовнішнє становище України, 31 берез. 2009 р.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/13362.html>.